

Fájdalmas búcsú Páskándi Gézától

A hír, amelyre hónapok óta szorongva gondoltunk, amelynek cáfolatául oly mohó reménykedéssel vettük és adtuk tovább azt, ami Róla hozzánk érkezett – itt van már, visszavonhatatlanul. Elvégeztetett.

„Gézával *valami* történt” – jött utánam a telefonüzenet – merthogy a kiadott műsортól eltérően újra sugározták tavaly őszi beszélgetését Csiki Lacival. Így mondta a feleségem: *valami történt*. A kegyetlen valóságot még akkor is megpróbáltuk szavak mögé rejteni. Hasztalan.

Az élet és az írói pálya lezárult. Amit addig írtak, mondtak Róla, az a kritikáé volt. Ettől a pillanattól fogva birtokba veszi őt az irodalomtörténet.

Én most különben sem tudnék ilyen feladatra vállalkozni. S igazából nem is vagyok rá illetékes. Csak azzal próbálkozom, hogy a búcsú, a végleges elválás késleltetésére felidézem magamban Hozzá fűződő emlékeimet. Azt a sokat és mégis oly keveset, amit az idők múlásával együtt tompuló emlékezet őriz, legszemélyesebb kincs gyanánt.

Alig három hete, hogy utoljára együtt voltunk. Látogatásomat előre beárnyékkolták a baljós hírek hirtelen rosszabbra fordult állapotáról, s el is kellett halasztanom azt egy héttel. De az a nap a kegyelem ajándéka volt. Azért írhatom most azt, hogy „együtt voltunk” és nem azt, hogy „meglátogattam”, vagy azt, hogy „láttam”.

Öt percre terveztük előzőleg – gyötrődő, kétségbeesés és reményen túli remény között vergődő feleségével, Anikóval – ezt a látogatást a Kútvölgyi úti kórházban. S majdnem egyórásra sikerült. Odakint tavasz volt, az ablakon napfény és üdezöld áradt be, s a kórházi környezet ellenére annak a sok-sok együtt töltött órának a légkörében éreztem magam, amelyek Nagyszalonta utcai délutánjainkat-estéinket jellemezték: amikor késő éjszakába nyúló beszélgetéseken idéztünk múltat, boncolgattunk jelent, fürkésztünk jövődőt. És most vége.

Csak aki itt maradt, mormolhatja monológját arról, ami most már végérvényesen múlttá vált. Régi együttlétek emlékképeivel int búcsút a messi múltból.

1957 március, Kolozsvár. „Valahol itt van Páskándi is, voltam együtt vele” – mondta újdonsült cellatársam az Árpád úti alagsori cellában, miután a megismerkedés első félórájában már közös ismerőseink számbavételéhez is eljutottunk. „Együtt lesz a tárgyalások” – jelezte egy jó hónappal később kihallgatótisztem, s hozzátette: „Aztán nehogy valami ostobaságot csináljatok!”

A tárgyaláson ismerkedtünk össze igazából: ott, a lécekből eszkábált ketrecen belül, ahol együtt kellett felelnünk az „ellenforradalmi lázító megnyilvánulások” vádjára. Ma is előttem van akkor még sudárvékony alakja, a pincei három hónaptól s a számára is szokatlan helyzettől kissé sápadtabb arca. Ma is hallom, amint a katonai törvényszék elnökének kötekedő kérdéseire nyugodtan válaszol. Nem tagad, nem mentegetőzik. Magyaráz. Érvel. Amellett, amivel a diákszövetség „ellenforradalmi” tervezetét kiegészítette: hogy miért kell a marxizmus mellett az egyetemes gondolkodás más értékeivel is megismerkednünk; hogy miért szükséges más országok fiataljaival is találkoznunk szerveznünk, amelyeken gondjainkat, terveiket, céljaikat közvetlenül megismerhetjük; hogy mi a különbség a nacionalizmus/sovinizmus és a nemzeti érzés között.

Érveit – s később szintén börtönbe került ügyvédjének briliáns (a „huszadik kongresszuson” kinyilatkoztatottakra hivatkozó) védőbeszédét – a katonai bíróság hatévi börtönnel honorálta.

1958, Szamosújvár. Itt már három hónapot töltöttünk együtt egy szobában – százhuszadmagunkkal. Olyan helyzetben, amikor nemcsak a börtön külső nehézségeit kellett

elviselnünk, hanem egymást is. Remek és népszerű előadó volt, ami az ebéd és vacsora előtti hosszú órák terméketlen várakozásában igen nagy kincs. És volt benne valami olyan emberi tartás, amivel semlegesíteni tudta magában és maga körül a körülményeket.

1959 nyárelején együtt kerültünk ki a Duna-Deltába. Egész nyáron szomszéd soron kapáltuk a kukoricát, lestük, mikor nő már akkorára, hogy árnyékot tartson a kegyetlenül tűző nap ellen. Együtt szedtük össze minden erőnket, hogy elérjünk a végelethatalatlan sor végére, ahol a déli ebédszünet (és mellesleg, a híg lére eresztett ebéd) várt. Aztán ősszel és télen együtt kubikoltunk a brailai Nagyszigeten: nekem jutott a lapát, neki a talicska, s Ő ezt a beosztást azért szerette különösképpen, mert amíg egy tele talicska földdel a lassan növekvő gát tetejére, majd onnan visszaért, volt ideje gondolkodni, s a kubikgödör szélén állva – míg az újabb terüre várt – volt ideje gondolatait, verseit azon melegében valakinek továbbadni.

A rabsors nyomorúságait nem engedte közel magához. A Szellem embere tudott maradni ott is, ahol olykor már félállati létünk fenntartása is erőfeszítésbe került.

Két évvel korábban szabadult, mint én, s nem sokkal az én hazakerülésem után már kötete is megjelent: a letartóztatása miatt 1957-ben bezúzott *Piros madár* helyett a *Holdbumeráng*. Nem azok a versek voltak benne, amelyeket odabentről – Szamosújvárról vagy a salciai kubikolás szüneteiből – ismertem. S *Úvegek* c. kötetének „abszurdoid” novellái és jelenetei sem közvetlenül arról szóltak. De mégis az a világ volt: az embertelenségben megőrzött emberség diadalmaskodott bennük. Kritikusok leírták már, Ő maga is megírta/elmondta, mi mindent „köszönhet” íróként annak az *élménynek*. Amit én hozzátehetnék, az lehet, hogy csak szószaporító adalék.

Voltak közöttünk, akiknek pályája egy ilyen próba után derékba tört, kisiklott, eltört. Ő hazatérése után is képes volt a Szellem fölényével átszűrni magán a megaláztatást, amiben a „legemberibb” világrend hatalmasságai „a legértékesebb tőkét”; az embert részesítették.

Aztán a „Kriterion-évek” következtek, az az időszak, amelyet Kolozsváron, abban a „kitűnő légkörű szerkesztőségben” (Ő maga nevezte így) töltött. Bizonyára akkori belső nyugalma is rávetült erre az emlékére, hiszen azokban az években jutott révbe magánélete is: Anikó, majd kislányuk, Ágneske – tudom – sok mindenért kárpótolta. Újabb kötetei jelentek meg ekkor: versek, novellák, regény, nagy visszhangot kiváltott színpadi művek. Ezekben tett hitet amellett, hogy az Embert meg lehet ölni, de megalázni soha.

A megalázkodásra való képtelensége volt az, ami végül is elvitte közülünk. Itt hagyott bennünket, hogy egy – ugyancsak szűkre szabott, de a mienknél mégis tágasabb – másik emelvénnyől mondhassa el azt, amire itt már egyre kevésbé volt lehetőség. Vállalta érte annak az írói rangnak a feladását, amelyet közöttünk már vitathatatlanul elért, vállalta az újkezdés minden nehézségét.

Újabb könyvei közül jó ideig csak hírmondónak jutott el hozzánk egy-egy példány. Ezek mérlegét igazából még csak ezután fogja elkészíteni az irodalomtörténet. S még csak ezután fogja megismerni, birtokba venni a hazai magyar olvasó.

Ma reggel a Kossuth rádióban (egy néhány hónappal ezelőtti interjúja egy részletét játszották be) új drámájáról beszélt, amelyben a *túlélés* alternatíváit boncolgatja: hitet téve benne a mindenáron való, gerincmeghajtó, animális túléléssel szemben ama másfajta túlélés mellett, amely egyedül méltó az emberhez, amelyben képes megőrizni önmagát, a Szellem méltóságát.

A Szellemét, amely a halál fölött is diadalmaskodik.

Kolozsvár, 1995. május 21.

David Gyula